

Načo je dejinám literatúry kategória rodu?

JANA CVIKOVÁ

Ústav svetovej literatúry SAV, Bratislava

ABSTRAKT

Príspevok sa zaoberá významom kategórie rodu pre literárnu historiografiu. V skratke predstavuje súvislosti a podnety ženských a rodových štúdií, ktoré vyšli z druhej vlny feministického hnutia a sústredili pozornosť na život a tvorbu žien (women's studies) a v nadväznosti na to na rodové vzťahy v spoločnosti (gender studies). Príspevok sa opiera najmä o práce, ktoré vznikli v polovici osemdesiatych rokov 20. storočia (Hiltrud Gnüg – Renate Möhrmann, 1985; Sigrid Weigel, 1987; Joan W. Scott 1986). Toto obdobie sa v západnej Európe a USA vyznačovalo dynamickým vývojom ženských a rodových štúdií, ako aj silným subverzívnym potenciálom kategórie rodu. Definícia rodu ako kategórie, ktorá má dostatočnú analytickú silu, aby zmenila historické i literárnohistorické paradigmy, vychádza v príspevku z kľúčovej štúdie Joany W. Scott *Rod: užitočná kategória historickej analýzy*. Autorka si v nej kladie otázku, akým spôsobom dáva rod zmysel konkrétnej organizácii a vnímaniu historického poznania.

V literárnej historiografii sa už udomácnil poznatok, že akékoľvek dejiny sú iba jednou z možných verzií, a tá má tiež vlastnú históriu. Každá verzia dejín je teda parciálna, neúplná a dočasná, pričom parciálnosť, neúplnosť a dočasnosť predstavujú zároveň jej dôležité konštitutívne prvky – v tom najproduktívnejšom prípade ich explicitne reflektuje aj sama historiografia. Tvorba nových verzií či modelov dejín je teda nielen želaná, ale dokonca nevyhnutná, ak sa literárna história nemá ocitnúť mimo epistemických diskurzov kreovaných vedami o človeku a spoločnosti a ich inter- a transdisciplinárnymi presahmi.

Zistenie, že „neutralita“ písania dejín, teda aj dejín literatúry, ktorá sa dlho považovala za záruku vedeckej objektivity, je až príliš často poznačená nevedomou či predvedomou – najmä však nerefektovanou – rodovou predpojatosťou, otvorilo okrem iného významné možnosti tvorby nových modelov a verzií literárnej historiografie. Vo svojom výklade používam výraz *rod* spočiatku pracovne v najrozšírenejšom význame, ktorý sa vo feministických a rodových teóriách presadzoval od sedemdesiatych rokov a vyvrcholil najmä v osemdesiatych a deväťdesiatych rokoch 20. storočia. To znamená, že chápem rod ako sociálnu kategóriu premietnutú na pohlavné telo a ako kategóriu poukazujúcu na sociálnu organizáciu vzťahu medzi pohlaviami. No

a napokon sa na základe kľúčovej štúdie americkej historičky Joany Wallach Scott pokúsím naznačiť ďalšie možnosti rodu ako analytickej kategórie.

Korene rodovej predpojatosti tkvejú tak v minulosti, ktorá je predmetom historiografického skúmania a písania, ako aj v súčasnosti, ktorá ovplyvňuje vzorce vnímania minulého a jeho premien či presnejšie premien písania o minulom. Zdôrazňovanie faktu, že „spôsob videnia pritom väčšmi ovplyvňujú dobové a skupinovo špecifické než osobné vzorce vnímania“ (Schabert, 1995: 163), sa môže javiť banálne, ak však chceme hovoriť o význame rodovej perspektívy pre „spôsob videnia“, má to svoje opodstatnenie. Príslušnosť k ženskému či mužskému rodu sa totiž nezriedka mylne považuje za čisto osobnú, individuálnu záležitosť, ktorá neprekračuje hranice súkromnej sféry, a preto sa zdá ľahko „prekročiteľná“ v prípade objektívneho vedeckého výskumu. Nie je zrejme náhoda, že relevantnosť rodu ako analytickej (analyzujúcej a analyzovanej) kategórie sa okrem iného živí problematizáciou zdanlivo jednoznačnej hranice medzi biologickým a sociálnym či súkromným a verejným. Táto hranica sa stala jednou z nosných tém nielen druhej vlny feministického hnutia, ale aj feministických a rodových teórií, ktoré z nej vzišli.

„ROD: UŽITOČNÁ KATEGÓRIA HISTORICKEJ ANALÝZY“

Americká historička Joan Wallach Scott uvažovala vo svojej dnes už klasickej štúdií *Rod: užitočná kategória historickej analýzy* (1986) o rôznych podobách aktuálneho používania kategórie rodu v historickom výskume. Štúdia vznikla v polovici osemdesiatych rokov, ktoré sa predovšetkým v oblasti histórie vyznačovali nesmierne dynamickým vývojom ženských a rodových štúdií, ako aj silným podvratným nábojom kategórie rodu.

V prehľade rôznych prístupov k termínu rod a ich vývoja Joan W. Scott uvádza, že zavedenie pojmu rod znamenalo aj odmietnutie „biologického determinizmu, implicitne obsiahnutého v používaní výrazov ako ‚pohlavie‘ či ‚pohlavná odlišnosť‘. Výraz ‚rod‘ tiež zdôrazňoval vzťahový aspekt normatívnych definícií ženskosti.“ (2006: 41). Pojem rod navyše používali aj tie historičky a historici, ktorí sa domnievali, že ženský výskum zameraný na výskum jednej skupiny – „podriadeného pohlavia“ – môže byť obmedzujúci a že je teda vždy adekvátne skúmať ženy a mužov vo vzájomnom vzťahu. Tento model, ktorý vytvorila Joan Wallach Scott, kriticky prehodnocuje a ukazuje aj ďalšie možnosti, ako sa pojem rod vymedzuje vzhľadom na jeho symbolizácie v umení a kultúre.

V neposlednom rade, na rozdiel od ženského či feministického výskumu, ktorý sa priamo prepájal s politickým feministickým hnutím, malo označenie *rodový výskum* túto väzbu „oslabiť“, a prispieť tak k etablovaní aktivít ženského literárnovedného výskumu v akademickom svete. V istom období dokonca časť americkej feministickej literárnej kritiky slovami Lillian S. Robinson zastávala názor, že nie je podstatné, aby sa feministická kritika stala uznávanou súčasťou akademického sveta, ale „aby sa feministické kritičky osvedčili ako užitočná súčasť ženského hnutia“ (cit. podľa Moi, 1989: 35-36).

Joan W. Scott vyzdvihuje skutočnosť, že viaceré analytičky uchopili termín a kategóriu *rod* tak, aby im prostredníctvom skúmania ženskej problematiky umožnila zásadnú zmenu paradigmy v jednotlivých disciplínach,¹ na základe ktorej mala

vzniknúť nielen nová história žien, ale aj nový model všeobecnej histórie (2006: 41). Pokusy historičiek a historikov používať kategóriu rodu však podľa Joany Wallach Scott v osemdesiatych rokoch neprekročili tradičný sociálnovedný rámec písania dejín. Ak sa mal rod ako analytická kategória skutočne stať nástrojom paradigmatickej zmeny v historiografii, bolo ho treba odpútať od jeho limitovaného, prednostne sociálneho vymedzovania, resp. deskriptívneho používania (teda od žien ako skupiny – od používania rodu ako synonyma výrazu ženy, resp. od vzťahov žien a mužov – od používania rodu pre mapovanie nového terénu, t. j. tých štrukturálnych a ideologických oblastí, ktoré zahŕňajú vzťahy medzi pohlaviami). Joan Wallach Scott sa pokúsila o stručnú definíciu rodu ako kategórie, ktorá by mala dostatočný analytický potenciál zmeniť historickú paradigmu v dvoch základných bodoch: „1. Rod je konštitutívnou súčasťou sociálnych vzťahov, ktoré sa zakladajú na *uvedomovaných* rozdieloch medzi pohlaviami.² 2. Rod je primárnym spôsobom *označovania* mocenských vzťahov.“ (Zdôraznila J. C., tamže: 57) Pre teoretické uchopenie rodu je rozhodujúci druhý bod; inými slovami „rod je primárnou oblasťou, prostredníctvom ktorej sa *artikuluje* moc“ (zdôraznila autorka, tamže: 59). Primárnou, nie však jedinou, pretože moc síce môže vychádzať z rodu, no nemusí sa ho priamo týkať. Joan W. Scott v tejto súvislosti uvádza, že francúzsky sociológ Pierre Bourdieu hovorí o rozdelení sveta na ženy a mužov, ktoré spočíva na „kolektívnych ilúziách“, a o tom, že „(r)ôzne poňatia rodu, etablované ako objektívna množina vzťahov, štruktúrujú vnímanie, ako aj konkrétne i symbolickú organizáciu sociálneho života“ (tamže: 59–60). Aj preto Joan W. Scott kladie historičkám a historikom otázku: „Ako dáva rod zmysel organizovaniu a vnímaniu historického poznania?“, aby vzápätí upriamila pozornosť na poznatok, že „(o)dpovede závisia od rodu ako analytickej kategórie“ (tamže: 43).

ROD AKO KATEGÓRIA LITERÁRNEJ HISTORIOGRAFIE

Na podnety, ktoré môže všeobecná historiografia ako model poskytovať literárnej historiografii, upozornila v súhrnnej štúdii *Gender als Kategorie einer neuen Literaturgeschichte* (Rod ako kategória novej literárnej historiografie) z roku 1995 nemecká literárna vedkyňa Ina Schabert. Vyslovila názor, že nedôveru medzi literárno-vednými rodovými štúdiami a tradičnou literárnou historiografiou, kde z jednej strany prichádza výčitka nereflexovaného androcentrizmu dejín literatúry a z druhej zasa pocit ohrozenia z rozkladného účinku kategórie rodu³ na kánon (Schabert, 1995: 180), môže svojimi doterajšími výsledkami pomôcť prekonať všeobecná feministická a rodová historiografia. Táto disciplína vedie už od začiatku sedemdesiatych rokov intenzívnu diskusiu o rodovej perspektíve v písaní dejín. Jej hlavným námetom sa stala otázka, ako zviditeľniť v histórii ženy, ktoré sa v procese prevládajúcich spôsobov jej písania stali neviditeľnými.⁴

Nestorka histórie žien ako vedeckého odboru Gerda Lerner identifikovala ako jeden zo základných problémov podriadenia žien skutočnosť, že história žien „sleduje vzorec neustálych opakovaní cyklov, v ktorom každá generácia žien opakovala to, čo iné už urobili. Tak bol vývoj historického vedomia žien dvojito sťažený a spomalený – znevýhodnením vo vzdelávaní a nedostatočnými vedomosťami o tom, čo už predchádzajúce generácie žien dosiahli.“ (2003–2004: 21).

Ina Schabert identifikuje v súlade s prvými feministickými historičkami tri vývo-

jové štádiá historiografie zameranej na sprítomňovanie žien v histórii. Prvým stupňom vo vývine bola *compensatory history*: aby sa kompenzovala neprítomnosť žien v dejinách, hľadali sa portréty excentrických žien (v literatúre by to bola napr. Mme de Staël či George Sand; v slovenskej literatúre napr. „škandalózne“ feministické názory Hany Gregorovej); nasledovala *contribution history*: tá skúmala, ako jednotlivé ženy alebo skupiny prispeli k existujúcim modelom „všeobecných“ dejín (v literatúre by to bol napr. prínos George Eliot k viktoriánskemu vývinovému románu; v slovenskej literatúre napr. prínos Boženy Slančíkovej Timravy k vývoju modernej prózy). Po tomto medzištádiu prichádza *herstory* (jej história ako protiklad *his-story*, jeho histórie), ktorá chce načrtnúť kontúry špecifickej histórie žien (napr. venovať pozornosť dielam žien, účasti žien na literárnom živote). (Pozri Schabert, 1995: 181)⁵ Takouto prácou na „jej príbehu“ boli napríklad iniciatívy, ktoré vyvinuli Sigrid Weigel a Inge Stephan. Patrila medzi ne aj konferencia o hľadaní „skrytej ženy“, z ktorej vzišiel jeden z prvých zborníkov z tejto oblasti v nemecky hovoriacich krajinách *Die verborgene Frau* (Skrytá žena, 1983).

ŽENSKÁ LITERATÚRA AKO DISKURZÍVNA UDALOSŤ

Literatúra zohrávala v druhej vlne feministického hnutia, nazývaného v Nemecku Nové ženské hnutie, skutočne kľúčovú úlohu najmä od polovice sedemdesiatych rokov, a to v širokom rozpätí funkcií literatúry ako zdroja oslobodzujúceho identifikačného čítania až po nástroj historického ukotvovania osobnej skúsenosti. Nemenej významná bola kritická reflexia literatúry a diskusia o pojme „ženská literatúra“, ktorý si hnutie i teória osvojili a kriticky sa s ním vyrovnávali. V knihe *Die Stimme der Medusa. Schreibweisen in der Gegenwartsliteratur von Frauen* (Hlas Medúzy. Spôsoby písania v súčasnej literatúre písanej ženami) z roku 1987 hovorí Sigrid Weigel dokonca o predliterárnom a literárnom období ženského hnutia.

V úvode publikácie *Hlas Medúzy* nadväzuje Sigrid Weigel na oslobodzujúci obraz ženského písania, ktorý v manifeste *Smiech Medúzy* z roku 1975 rozvinula jedna z najvýraznejších predstaviteľiek francúzskej teórie écriture féminine Hélène Cixous: „Žena se musí napsat: musí psát o ženách a musí ženy přivést k tomu, aby se věnovaly psaní, od něhož byly odvedeny stejně násilně jako od svého těla; z týchž důvodů, podle téhož pravidla, se stejným zhoubným záměrem. Žena musí vpravit do textu sebe samu – tak jako musí sebe samu – z vlastního popudu – začlenit do světa, do historie.“ (1995: 12) Podľa Hélène Cixous vplývali tie isté metódy cenzúry, ktoré deformovali telesnosť žien, na možnosť ženskej kreativity vôbec. Sigrid Weigel domýšľa do dôsledkov mýtus o Medúze, ktorá by mohla prehovoriť len vtedy, ak by opustila svoje miesto a zaujala pozíciu tých, ktorí ju domestikovali, a uzatvára: „Hlas Medúzy ako Medúzy neexistuje...“ – keby totiž prehovorila, nebola by už sama sebou. Názov knihy *Hlas Medúzy* odkazuje na neriešiteľnú dilemu, ktorá sa „(o)pakuje v písaní a jazyku žien“. Keď chcú ženy zaujať miesto, z ktorého možno prehovoriť, musia sa vyrovnávať s poznaním, že tu sú už tými „opísanými“ (tamže: 7–8). Sigrid Weigel zdôrazňuje, že ženy zaujímajú v kultúre špecifické miesto, ktoré spočíva v tom, že sa na kultúre zúčastňujú, no zároveň sú z nej vylučované alebo v nej nie sú prítomné: aj spisovateľky zaujímajú toto „dvojaké miesto zvnútra a zvonka symbolického“ (1987: 9).

Vo svojej knihe sa Sigrid Weigel venuje ženskej literatúre ako „diskurzívnej uda-

losti“, ktorá zanechala v dobovej literatúre písanej ženami výrazné stopy, a analyzuje skupiny textov zoradené podľa špecifických tematických alebo estetických aspektov. Pri písaní dejín literatúry sa teda neorientuje na epochu, dielo či autora, ale na literárny text, navyše na diskurzivitu textu. Diskurz ženskej literatúry vznikol v polovici sedemdesiatych rokov v rámci diskusií v ženskom hnutí, no obratom si získal širšiu a rozmanitejšiu verejnosť a veľmi rýchlo zaujal dokonca i (mainstreamové) médiá. Sigrid Weigel píše, že zavedenie tohto pojmu „znamenalo tak zlom voči existujúcej literárnej praxi, ako aj ďalekosiahle dôsledky pre spisovateľskú prax žien a čítanie ich textov. Nepôjde tu teda o katalóg kritérií ženskej literárnej produkcie, nech by bol akokoľvek diferencovaný a predbežný, ale o historický opis (1) situácie, z ktorej vzišla ženská literatúra ako nedostatok a program, a opis (2) literatúry písanej ženami počas tejto situácie a od zavedenia pojmu ‘ženská literatúra’, pričom súčasnú literatúru žien nechápem ako jednotu alebo kontinuálny vývoj, ale vnímam jej texty ako sériu diskontinuálnych praktík, ktoré sa prelínajú a niekedy dotýkajú s inými vývojovými pohybmi literárneho diskurzu, no ktoré sa vzájomne aj ignorujú alebo vylučujú.“ (Tamže: 15)

Sigrid Weigel jasne pomenováva zvolené organizačné prvky, priznáva výsostne subjektívny výber pertraktovaných textov („prax subjektivity“, pretože je sama súčasťou zobrazovaného diskurzu) a vyzdvihuje absentujúce prvky – žiadna chronologická následnosť, žiadna úplnosť a žiadne vytváranie kánonu ženskej literatúry. Nepodáva definíciu ženskej literatúry a zdôrazňuje, že v prípade, keď „sa zaoberám ‘ženskou literatúrou’ ako diskurzívnou udalosťou, nevychádzam z toho, že by bol tento pojem použiteľný na charakterizovanie jednotlivých textov alebo dokonca na opísanie literárneho materiálu. Pýtam sa skôr na to, ako vyzerali možnosti a deficity, z ktorých diskurz ‘ženskej literatúry’ vznikol, a aké stopy zanechal v súčasnej literatúre písanej ženami.“ (Tamže: 23) Jednotlivé texty posudzuje na základe „konceptov ženského subjektu a historického významu, ktoré sa konštituovali spôsobom písania“ (tamže: 19).

Sigrid Weigel označuje zámer písať dejiny ženskej literatúry za paradox, keďže tradícia ukázala, že „konštituovanie dejín, vývoj a pokrok sa vždy uskutočňujú prostredníctvom *vylúčenia* ženského. Ak proces výberu v historiografii nevyhnutne sprevádza zabúdanie, tak sa zabúdanie pričasto stotožňuje so ženským“ (zdôraznila J. C., tamže: 11). Napriek tomu – alebo práve preto – sa podujíma na nový alternatívny spôsob písania dejín literatúry, ktorý nielen zapĺňa medzeru, ale predovšetkým mapuje tvorbu autoriek a vytvára jej nový priestor. Pritom kategóriu rodu neredukuje na „ženy“, ale tvorivo ju v literárnej historiografii využíva v oboch teoreticky produktívnych významoch, ktoré definovala Joan W. Scott ako konštitutívnu súčasť sociálnych vzťahov a ako primárny spôsob označovania mocenských vzťahov. Už samotná úvodná (re)interpretácia patriarchálneho mýtu o Medúze a jeho usúvšťažnenie so situáciou a tvorbou autoriek obsahuje prvky oboch uvedených významov.

DEJINY LITERATÚRY PÍSANEJ ŽENAMI

K hľadaniu „skrytej ženy“ patria aj viaceré ďalšie pokusy nemeckých literárnych vedkýň priniesť vklad do dejín literatúry písanej ženami (napr. Gnüg – Möhrmann 1985, Brinker-Gabler 1988 a i.). Ako skonštatovala Ina Schabert v sumarizujúcej štúdií o rode v literárnej historiografii: „Literárnohistorické prehľady o nemeckej litera-

túre ženských autoriek sú často súbormi jednotlivých príspevkov.“ (1995: 185).

Toto konštatovanie platí aj pre jednozväzkové dejiny *Frauen Literatur Geschichte. Schreibende Frauen vom Mittelalter bis zur Gegenwart* (Ženy literatúra dejiny. Píšuče ženy od stredoveku po súčasnosť), ktoré v roku 1985 zostavili Hiltrud Gnüg a Renate Möhrmann a ktoré aj formou exemplárnych esejí upriamujú pozornosť na diskontinuitu v tvorbe generácií autoriek. Názov knihy vedome pracuje s problematickým pojmom „ženská literatúra“, ktorého použitie „má skôr programatické než poetologické dôvody. ‚Ženská literatúra‘ sa používa ako orientačné označenie pre všetky texty napísané ženami, no nie ako žánrový pojem...“ (tamže: XII). Gnüg a Möhrmann sa pritom výslovne dištancujú od postupov literárnych historikov 19. storočia, ktorí do svojich dejín literatúry veľkoryso vkladali ako príviesok kapitolku o „píšucich dá-mach“. Podľa zostavovateľiek je táto publikácia prvým pokusom predstaviť „literárnu produkciu žien v širších súvislostiach a oboznámiť s ňou širšiu verejnosť“ (tamže: VIII). Ako píše v úvode, ukázalo sa, že tradičné postupy členenia podľa epoch a štýlov s obmedzením na národný vývoj sa dali použiť len čiastočne. Preto často zaradovali autorky podľa zvoleného žánru – napr. namiesto obdobia osvietenstva považovali za účelnejšie zvoliť žáner listovej a memoárovej literatúry. Mnohé spoločné znaky i rozdiely, ktoré sa v tvorbe autoriek vynorili, prekračovali hranice národných literatúr: „Komparatistická metóda presahujúca jednotlivé národné literatúry sa osvedčila ako správna vždy vtedy, keď mal určitý tematický alebo poetologický aspekt zvýrazniť súvislosti medzi mnohotvárnou a spočiatku disparátne sa javiacou literárnou produkciou žien“ (tamže: VIII–IX). Niektoré spisovateľky sa na základe zvoleného členenia objavili vo viacerých kapitolách, čím sa tiež vytvorili nové súvislosti naprieč kapitolami. Miera pozornosti, ktorú venovali autorky esejí jednotlivým spisovateľkám, sa riadila aj ich zámerom vyvažovať „nespravodlivosť“ voči doteraz zaznávaným autorkám. Všimli si aj prevládajúcu tendenciu v literárnej histórii, totiž hodnotenie tvorby autoriek na základe pochybných predstáv o ženskosti, a v rámci možností publikácie ju korigovali. Pestrosť a diferencovanosť prístupov naznačili už názvy jednotlivých častí, v ktorých sa združili viaceré štúdie: *Kláštory a dvory – priestory literárneho sebarozvíjania, Obžaloba otroctva a útlaku, Píšuče ženy v Nemeckej demokratickej republike, Feministické začiatky* a pod. V podstate to nebolo nič nové. Nové je však z hľadiska literárnej historiografie rodové vymedzenie autorstva ako ženského a priznanie diskontinuity a otvorenosti ako rozhodujúcich (dez)organizačných prvkov modelu ženskej literatúry.

„ŽENSKÉ AUTORKY“

Literárna história porozprávala viacero príbehov žien autoriek. Tieto príbehy objavili ich dielo pre recepciu, alebo výrazne zmenili podobu jeho recepcie. Otázkou však je, do akej miery alebo či vôbec sa podobným príbehom darí meniť kultúrne stereotypy prevládajúce v oblasti literatúry, ako je napríklad „kvalifikácia píšuceho subjektu ako mužského, zatiaľ čo pozícia opisovaného objektu je konotovaná ako ženská“ (Schabert, 1995: 164). Podobný stereotyp nezasiahol len tvorbu žien, ale aj produkciu a recepciu literatúry vôbec; napokon, „ak je písanie, a najmä kreatívne písanie, mužské, tak musia byť dejiny literatúry hlavne dejinami mužských autorov“ (tamže: 164). Isteže, v dejinách literatúry sa vyskytujú aj ženské autorky, ale ich lite-

rárne výkony sa často ocitajú v kletke stereotypizácie rôzneho druhu. Tým dochádza k ich vydeľovaniu, ktoré vzhľadom na nerefektovaný charakter tohto vydeľovania a na celkový kontext danej práce iba ťažko možno odôvodniť záujmom dostať do popredia literárnu tvorbu žien, ktorá by možno inak zanikla.

Na aktuálny prípad možnej rodovo špecifickej stereotypizácie a vylúčenia upozorňuje Ivana Taranenková v najnovšom čísle *Slovenskej literatúry*, ktoré sa v časti *Rozhlady* venuje problémom súčasnej slovenskej historiografie. Vo svojom príspevku o kapitole Alexandra Halvoníka *Literárne procesy v deväťdesiatych rokoch a súčasný literárny život na Slovensku* v 2. zväzku *Dejín slovenskej literatúry* (Sedlák a kol., 2009) vyjadruje pochybnosti, či zlahčujúce „skupinové“ hodnotenia, ktoré sa týkajú žien, sú podložené ich konkrétnou tvorbou. Podľa Taranenkovej autor totiž „vyčleňuje tvorbu ženských autoriek ako literatúru špeciálnych funkcií, sú položkou v jej žánrovom rozlíšení (s. 573) hneď po literatúre fantasy, detektívkach a červenej knižnici. Podobne ďalej sa o próze písanej ženami raz konštatuje, že „ženské autorky sa iniciatívnejšie nepresadili“ (s. 565), potom, o niekoľko strán ďalej zasa, že síce zasiahli, ale tvorbou „koncentrujúcou sa na tzv. ženskú problematiku s odlišnými východiskami“ (2010: 401). Taranenková kritizuje „neodôvodnenú segregáciu časti literatúry“ a diagnostikuje problém: „Táto segregácia vedie k dôsledkom, ktoré spochybňujú profesionálnu kompetenciu autora“ (tamže: 401). Inými slovami, (ženská) rodová príslušnosť autoriek, ktorá nie je konotovaná so skutočnou (t. j. rodovo neutrálnou) literárnou hodnotou, funguje pri takejto nerefektovanej rodovej segregácii ako vylúčenie, a to napriek tomu, že sa o tvorbe ženských autoriek dejiny literatúry explicitne zmieňujú. Rod v polohe zjednodušujúceho synonyma výrazu ženy sa totiž nijako nepodieľa na prehodnotení samotných významových a hodnotových kritérií, s ktorými tento model dejín pracuje. Uvedené dejiny literatúry si nekladú (seba)reflexívnu otázku, ktorú si položila Joan W. Scott: *akým spôsobom dáva rod zmysel práve tejto organizácii a vnímaniu historického poznania*. Viditeľnosť autoriek, ktorá sa dosahuje asymetrickým vyčlenením ženskej rodovej príslušnosti, neprispieva k tomu, aby sa autorky a ich diela skutočne stali právoplatnou súčasťou dejín slovenskej literatúry, ale skôr ich vykazuje na okraj literatúry i jej dejín. Neraz sa tým fixuje aj recepčná zvyklosť spočívajúca v hyperbolizácii jedinej charakteristiky diela naviazanej na ženské pohlavie autorky, ktoré sa artikuluje ako príznakové. Definičnú i hodnotiacu autoritu publikácie nazvanej *Dejiny slovenskej literatúry* potom možno len ťažko zvrátiť, a tak sa bez (ro)zmyslu používa ďalej – v recenziách, štúdiách, esejach.

ROD AKO KRITICKÝ NÁSTROJ ROZKRÝVANIA MOCENSKÝCH VZŤAHOV

Načo je teda dejinám literatúry kategória rodu? Podľa Joany W. Scott ju môžu s patričným analytickým nasadením využiť na zmenu historických, čiže aj literárno-historických paradigiem. Pritom je dôležité nezanedbať ani ostatné spomínané využitia, resp. štádiá. Napokon, nejde len o úzko chápané „vývojové štádiá“ pokusov o vznik ženských a rodovo kompetentných dejín literatúry, ale aj o navzájom sa dopĺňajúce prístupy, ktoré spravidla existujú paralelne – podľa stavu literárnohistorickej reflexie v danom prostredí či podľa cieľovej skupiny (určenia) dejín literatúry. Od písania histórie žien treba prejsť k vpisovaniu žien do histórie, vpisovanie však musí

prekonať prax, ktorá hermeticky oddeľuje špecifickú históriu žien od „normálnej“ histórie. Ak tu aj isté napätie ostane, treba ho dynamizovať, a tým rozširovať diskurzívne rámce dejín literatúry. To znamená prejsť aj k ich „prerámovaniu“. Ina Schabert pripomína, že „(p)ostmoderna vzťahla aj na rodovú diferenciu všeobecne postštrukturalistické podozrenie, že binárne opozičné páry, ktoré vytvárajú kontúry ľudského sveta predstáv a jazyka, vytvárajú poriadok, ktorého referenčný vzťah k realite je viac než pochybný“ (1995: 175). Tým upriamuje pozornosť literárnej historiografie aj na historický charakter dualizmu ženskosti a mužskosti, ktorý v žiadnom prípade nie je nadčasový, ani všeobecne platný.

Z definície rodu, na ktorú sa podujala Joan W. Scott, môže byť pre naše ďalšie uvažovanie podnetná predovšetkým druhá zložka (pričom nemožno zanedbať ani tú prvú). Druhá zložka nevymedzuje pôsobenie rodu na explicitnú deskripciu „rodových sociálnych vzťahov“, ale rozvíja ho ako kritický nástroj rozkrývania mocenských vzťahov, na artikulácii ktorých sa podieľa. Hoci treba priznať, že do úvahy prichádza aj skutočnosť, že sme na Slovensku svoju možnosť chápania rodu ako analytickej kategórie už jednoducho premeškali (napr. štúdia Joany W. Scott z roku 1986 bola preložená do slovenčiny až v roku 2006). Zdá sa, že okrem vzácných výnimiek, napríklad v práci filozofiek z Centra rodových štúdií FiFUK,⁶ sa v tejto chvíli pojem rod vyčerpá v synonymickom zjednotení rodu a ženy, resp. v skúmaní vzťahov mužov a žien, a to dokonca prevažne na individuálnej, čiže ani nie sociálnej rovine.⁷ Je však možné, že potenciál oživenia rodu ako analytickej a kritickej kategórie v literárnej vede na Slovensku sa skrýva a prebúdzá v pojme *queer*,⁸ ktorý popiera a prekračuje všetky binárne opozície.

PÁR SLOV NA ZÁVER

V rámci literárnej historiografie na Slovensku považujem za aktuálne využiteľný najmä ten rozmer rodovej kompetencie, na ktorý upozornila Ina Schabert: „Dejiny literatúry v znamení rodu by mali opisovať literárny život ako proces, ktorý spoluurčuje dynamika rodových vzťahov a ktorý túto dynamiku zasa sám ovplyvňuje, a to v súvislosti s produkciou a recepciou literatúry, ako aj s imaginovanými svetmi v dielach autorov a autoriek.“ (1995: 191). Pri prvom kroku nám zohľadňovanie rodu môže pomôcť, aby sme sa vyhli zbytočnému skreslovaniu dejín literatúry, ktoré vzniká v dôsledku nereflektovaného vylučovania (resp. vydeľovania) na základe autorského rodu. Dôležitú úlohu pri tom zohráva skutočnosť, či dokážeme vnímať len explicitné, alebo aj implicitné rodové asymetrie v spôsobe písania dejín literatúry. Ďalší vývoj by však hypoteticky mohol smerovať k takému literárnohistoriografickému prístupu, ktorý by ťažiskovo spočíval na druhej zložke definície kategórie rodu podľa Joan W. Scott.⁹ Ide o prístup, schopný vnímať rod ako kritický nástroj rozkrývania mocenských vzťahov aj v tých oblastiach života spoločnosti, ktoré sa bytostne týkajú produkcie, recepcie a kanonizovania literatúry. Na tejto ceste treba vykonať veľa čo najrozmanitejších krokov, ktoré napomôžu rozrôznenie obrazu (obrazov) dejín literatúry – napríklad presunom výskumného záujmu do doteraz okrajových oblastí literatúry a jej procesov, ako aj pomocou pomenovávania vzťahov doterajšieho centra (centier) a daného okraja (okrajov).

POZNÁMKY

- ¹ Joan Scott cituje v tejto súvislosti tri feministické historičky Ann D. Gordon, Mari Jo Buhle a Nancy Shrom Dye: „Zistujeme, že úsilie vpísať ženy do histórie nevyhnutne zahŕňa aj redefiníciu a rozšírenie tradičných chápaní historickej významnosti, aby bolo možné zachytiť ich osobnú, subjektívnu skúsenosť i verejnú a politickú aktivitu. Tvrdenie, že táto metodológia napriek váhavým začiatkom vedie nielen k novej histórii žien, ale aj k novej histórii všeobecne, nie je vôbec prehnané.“ (2006: 41)
- ² V tomto bode identifikuje Scott štyri navzájom súvisiace faktory: kultúrne symboly a ich rozmanité reprezentácie, normatívne pojmy určujúce interpretáciu významu symbolov, politika a sociálne inštitúcie a organizácie, subjektívna identita. (Tamže: 57–58)
- ³ Autorka používa pre kategóriu rodu v súlade so zvolenou terminológiou celej publikácie spravidla nemecký pojem *Geschlechterdifferenz*, teda rodová diferencencia.
- ⁴ Podobný prístup však neznamená, že by išlo o bezmyšlienkovitý presun ťažiska literárneho dejepisectva na stranu histórie, čiže odklon od samotnej literatúry. Aj v tejto diskusii ostáva živé napätie, ktoré sformulovali o. i. René Wellek a Austin Warren v podobe „klasickej“ otázky o literárnej histórii: „Je možné napísať literárnu históriu, to jest napísať to, čo zahrne jak literárni, tak historické?“ (1996: 361). Ak by však úsilie oprieť sa o skúsenosti historiografie mohlo naznačovať, že v dejinách ženskej literatúry sa budú väčšmi zohľadňovať historické ako literárne aspekty, uvedené príklady dejín ženskej literatúry, resp. literatúry autoriek, ukazujú, že na literatúru sa v týchto pokusoch kladie nemenej silný dôraz ako na históriu – napríklad aj vďaka inšpirácii čerpanej z *écriture féminine*.
- ⁵ Ina Schabert sa v tejto štúdiu krátko zmieňuje o historiografickom využití kategórii rodu v interpretácii Joany W. Scott, obmedzuje sa však len na jednu zmienku a na jednu dimenziu možných rodových súvislostí, podľa ktorej sa historiografia nemá obmedzovať na to, aby potvrdzovala absenciu moci žien vo verejnom priestore, ale, naopak, má hľadať roztrúsené a menej hmatateľné konfigurácie účinného vplyvu žien.
- ⁶ Pozri napr. aktuálnu publikáciu SZAPUOVÁ, Mariana (ed.): *Situovaná veda. Podoby a kontexty tvorby a poznania* z roku 2009 (autorkami štúdií sú okrem zostavovateľky Lubica Kobová a Zuzana Kiczková) či štúdiu Lubice Kobovej Čo má rodová rovnosť spoločné s feminizmom? Rodové diskurzy rovnosti v odmeňovaní žien a mužov a zosúladovaní rodinného a pracovného života v zborníku z radu *Aspekty CVIKOVÁ, Jana (ed.): Aká práca, taká pláca. Aspekty rodovej nerovnosti v odmeňovaní* z roku 2007, ako aj ďalšie publikácie a iniciatívy, ktoré však spravidla zostávajú na okraji akademickej komunity alebo dokonca mimo nej. A v neposlednom rade: za cenné pripomienky k tomuto textu vďačím Monike Mitašovej, ktorá sa zaoberá predovšetkým dejinami teórií a súčasnými teóriami architektúry.
- ⁷ Joan W. Scott napísala pri príležitosti desiateho výročia svojej známej štúdie akési zhrnutie situácie, ktorá sa podľa nej vyznačuje úplnou stratou podvratného potenciálu rodu, s ktorým sa dalo počítať v druhej polovici osemdesiatych rokov. (Pozri Kobová, 2006: 36) Jednou z (mnohých) príčin vyprázdňovania pojmu rod je podľa nej účelový politický slovník. Na Slovensku sa tento redukujúci slovník Európskej únie rozšíril, skôr ako sa rod vôbec začal presadzovať ako analytická kategória.
- ⁸ Pojem *queer* kritizuje zdanlivo samozrejмый koncept dvojpoľnosti. Teória queer hľadá také konceptualizácie rodu, ktoré odmietajú nielen hierarchizáciu mužského a ženského, ale aj jednoznačné vymedzovanie homosexuálneho a heterosexuálneho. Nepracuje s kategóriami identity, poskytuje bázu pre odpor proti hegemoniálnej heterosexuálnej normalite. Jednou z teoretičiek, ktoré stáli pri vzniku queer teórie je Judith Butler. Pozri napríklad *Glosár rodovej terminológie* (autorka hesla *queer* Lubica Kobová). Dostupné na: <http://glosar.aspekt.sk>; CVIKOVÁ, J. – JURÁŇOVÁ, J. – KOBOVÁ, L.: *Lesby – by – by. Aspekty politiky identít*. Bratislava: Aspekt, 2004; BUTLER, J.: *Trampoty s rodom*. Bratislava: Aspekt, 2003 a ď.
- ⁹ Na tomto mieste by sme mohli uvažovať o tom, ako sa práve v tomto chápaní rod v interpretácii Joany W. Scott zblíži s pojmom queer. Pri tejto téme však určite treba zohľadniť synchronný a najmä diachrónny kontext vzniku a fungovania oboch pojmov.

LITERATÚRA

- BRINKER-GABLER, Gisela: *Deutsche Literatur von Frauen*. 2 zväzky. München: Verlag C. H. Beck, 1988.
- CIXOUS, Hélène: *Smích Medúzy*. In *Aspekt*, 1995, č. 2–3, s. 12–19. Preklad Hana Hájková.
- CVIKOVÁ, Jana: História žien. Aspektovský rámec a rámec politického feminizmu. In CVIKOVÁ, Jana – JURÁŇOVÁ, Jana – KOBOVÁ, Lubica (eds.): *História žien. Aspekty písania a čítania*. Bratislava: Aspekt, 2006, s. 6–13.
- GNÜG, Hiltrud – MÖHRMANN, Renate: *Frauen Literatur Geschichte. Schreibende Frauen vom Mittelalter bis zur Gegenwart*. Stuttgart: J. B. Metzlersche Verlagsbuchhandlung 1985.
- HALVONÍK, Alexander: Literárne procesy v deväťdesiatych rokoch a súčasný literárny život na Slovensku. In SEDLÁK, Imrich a kol.: *Dejiny slovenskej literatúry II*. Martin: Matica slovenská – Bratislava: Literárne informačné centrum, 2009, s. 528–595.
- KOBOVÁ, Lubica: O zaujatých a nevzdelaných historičkách plných predsudkov. Ženy ako subjekt v koncepciách Joan Wallach Scott. In CVIKOVÁ, Jana – JURÁŇOVÁ, Jana – KOBOVÁ, Lubica (eds.): *História žien. Aspekty písania a čítania*. Bratislava: Aspekt, 2006, s. 31–37.
- LERNER, Gerda: Vznik feministického vedomia. Sebavyjadrenie tvorivosťou. In *Aspekt*, 2003–2004, č. 1, s. 21–31. Preklad Eva Riečanská; perex Jana Cviková.
- MOI, Toril: *Sexus, Text, Herrschaft. Feministische Literaturtheorie*. Bremen: Zeichen + Spuren Frauenliteraturverlag 1989.
- SCOTT, Joan Wallach: Rod: užitočná kategória historickej analýzy. In CVIKOVÁ, Jana – JURÁŇOVÁ, Jana – KOBOVÁ, Lubica (eds.): *História žien. Aspekty písania a čítania*. Bratislava: Aspekt, 2006, s. 40–71. Preklad Lubica Hábová.
- SCHABERT, Ina: Gender als Kategorie einer neuen Literaturgeschichtsschreibung. In BUßMANN, Hadumod – HOF, Renate: *Genus – zur Geschlechterdifferenz in den Kulturwissenschaften*. Stuttgart: Kröner, 1995, s. 162–204.
- STEPHAN, Inge – WEIGEL, Sigrid (eds.): *Die verborgene Frau*. Berlin: Argument Verlag, 1983.
- SZAPUOVÁ, Mariana (ed.): *Situovaná veda. Podoby a kontexty tvorby a poznania*. Bratislava: Centrum rodových štúdií FiFUK, 2009.
- TARANENKOVÁ, Ivana: Paralelné vesmíry. In *Slovenská literatúra*, 57, 2010, č. 4, s. 398–402.
- WEIGEL, Sigrid: *Die Stimme der Medusa. Schreibweisen in der Gegenwartsliteratur von Frauen*. Reinbek bei Hamburg: Rowohlt Taschenbuch Verlag, 1989 (1. vyd. 1987).
- WELLEK, René – WARREN, Austin: *Teorie literatury*. Olomouc: Votobia, 1996. Preklad Miloš Calda a Miroslav Procházka.

WHAT IS GENDER FOR IN THE HISTORY OF LITERATURE?

Gender. Gender studies. Women's studies. Literary historiography. Feminist literary criticism. History of women's literature. Women's writers. Herstory. Queer.

The text deals with the meaning of gender for literary historiography. It briefly presents the contexts and impulses of women's and gender studies from the second wave of feminist movement which concentrated on life and work of women, and, later, on gender relations in the society. The article is particularly based on works published in the mid 1980s (Hiltrud Gnüg – Renate Möhrmann, 1985; Sigrid Weigel, 1987; Joan W. Scott 1986). In Western Europe and the USA, this period was characterised by a dynamic development of women's and gender studies, as well as by a strong subversive potential of gender. The definition of gender as an analytic category which has enough power to change historical and literary-historical paradigms comes from the crucial study of Joan W. Scott *Gender: A Useful Category of Historical Analysis*. In this study, the author puts the question how gender gives meaning to the organization and perception of historical knowledge.

PhDr. Jana Cviková
Ústav svetovej literatúry SAV
Konventná 13
813 64 Bratislava
cvikova@aspekt.sk